

Pavle MIJOVIĆ

NJEGOŠEVE GROBNICE*

Nakon tolikih rasprava o kapeli i mauzoleju na Lovćenu zaista je nezahtvalno bilo što više reći no što je rečeno, a rečeno je mnogo više što ljudska dovitljivost može – ljutito, przničavo, nerazborito, nasumice i nekritički – dokućiti no što istraživanje i analize pružaju akribičnom naučnom radniku koji bi se prihvatio zadatka da makar samo na osnovu do sada poznatih arhivskih fondova revidira neistinita tvrđenja i zaključke kojima nije bio cilj da tačno obavijeste javnost. Takvih poduhvata do sada nije bilo – ako prihvatimo ocjenu da je najiscrpnija studija o kapeli i mauzoleju Lj. Durkovića-Jakšića *Njegoš i Lovćen*, Beograd, 1971.¹ sva utemeljenja na unaprijed usvojenoj tezi o Njegoševom grobu, crkvi i Lovćenu kao „srpskom Olimpu“ radi čega je, zaista, bogata arhivska građa kojom se služio žrtvovana i profanisana. Izuzimajući njegove brojne knjige, studije, rasprave, članke i prikaze o Njegošu, njegovim književnim radovima, vezama sa znamenitim ljudima svojega doba, državičkim brigama itd., a naročito izdvajajući kao doprinos nauci Durković-Jakšićeve radove o pisanju štampe, naše i strane, o Njegošu i Crnoj Gori, bibliotečki marljivo i stručno prućene, prilog koji je sedamdesetih godina dao sa svrhom da potkrijepi jednu stranu u sporu oko rušenja kapele na Lovćenu i dizanja Mauzoleja na mjesto nje otaće kao tamna sjenka preko njegove intelektualne ličnosti. Do toga zaključka morao sam doći udubljujući se u pro-

* Tri priloga koje ovde donosimo objavljena su u knjizi: Pavle Mijović, *Njegoševe „tužne armonije“*, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1992, str. 53–68. i 95–116.

¹ Poslije knjige Lj. Durković-Jakšića, *Njegoš i Lovćen*, Beograd, 1971. i zbornika članaka u *Umetnost*, 27/28, 1971, koji su se pojavili kasnije pod naslovom *Sumrak Lovćena*, Beograd, 1989, izbila je nova kampanja za rušenje Mauzoleja i podizanje kapele na njegovo mjesto. Na tu, novinsku i TV produkciju ovdje neće biti osvrt. Cjelishodnije je, držim, komentarisati pomenutu Durković-Jakšićevu knjigu, barem uvidom u izvore s kojima se služio. Gotovo da ih nema koje nije jednostrano i pristrasno citirao i interpretirao, o čemu je i sam ostavio traga prekidajući izlaganja sa nekoliko taćaka (...) baš na mjestima koja otkrivaju relevantno iznošenje mišljenja. Meni je bilo dovoljno da samo pregledam dva fonda Ministarstva vjera i Ministarstva graćevina Kraljevine Jugoslavije, pohranjena u Arhivu Jugoslavije, da se u to potpuno uvjerim i – odustanem od daljeg kontrolisanja njegovih izvora. Goru herostratsku slavu autor te knjige nije mogao sebi pribaviti. Radi racionalnosti svi pozivi na mjesta u njegovoj knjizi obilježeni su brojevima u zagradama (), koji se odnose na njene stranice.

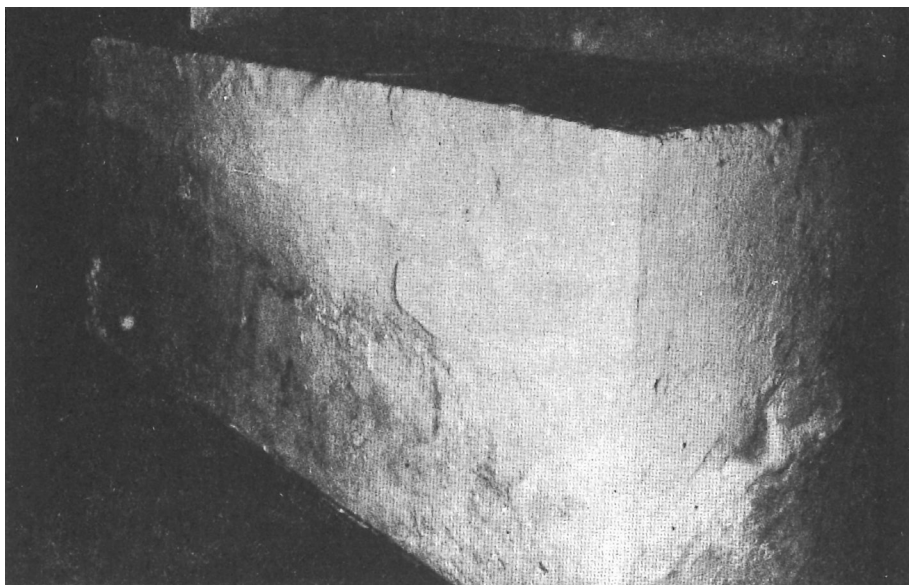
blematiku o Njegoševim „o grobu ključevima“ na Lovćenu. Pošto se ne bavim kritikom književnih radova, a nijesam se mogao osloboditi obaveze da se na Đurković-Jakšićevu knjigu *Njegoš i Lovćen* ne osvrćem, jer u njoj iznosi svoju verziju o Njegoševim grobnim zdanjima i grobovima u njima, riješio sam da ipak sprovedem jednu analizu građe na koju se ovaj pisac poziva, naročito poslije jedne diskusije u Crnogorskoj akademiji nauka u umjetnosti, gdje je zaključeno da jedna grupa njenih članova, među kojima sam i ja bio naznačen, podnese referat i inicira zauzimanje Akademijinog stava o Mauzoleju.

Sve što je u vezi s Njegoševim grobnicama napisano moglo bi se rastaviti na pitanja o Njegoševom „grobu“ u Cetinjskom manastiru, o Njegoševoj kapeli na Lovćenu, o kapeli koju je kralj Aleksandar podigao na mjesto Njegoševe i na Mauzolej Njegošu koji je podignut nakon rušenja Aleksandrove kapele. Sva ta pitanja za nauku su zanimljiva s njihove historiografske strane, a posljednje je sad i aktuelno zbog prijetnji da će biti srušen Mauzolej koji je izgrađen po projektu Ivana Meštrovića. Radi boljeg uvida i preglednosti, osvrnuću se na historiografski aspekt koji je do sad pridavan ovim pitanjima, ali ću glavnu pažnju obratiti grobnicama Njegoševim – „grobu“ na Cetinju, grobnim kapelama iz 1855. i 1925. godine i Mauzoleju na Lovćenu. Pri tome, predmet mojega interesovanja biće okrenut više utvrđivanju njihovih spomeničkih vrijednosti, nego motivisanju prigodnih zahtjeva za podizanje, odnosno rušenje sva tri građevinska objekta, sukcesivno podizana na Jezerskom vrhu, mada motivi ne mogu biti sasvim isključeni.

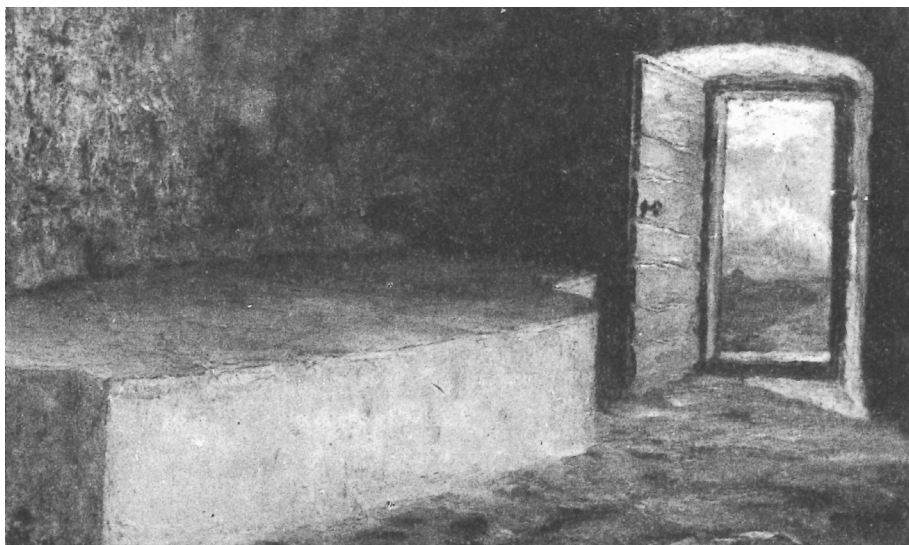
1. *Njegoševa grobnica u crkvi Cetinjskog manastira*

Govoreći o Njegoševim grobnicama, treba imati na umu da ih je bilo četiri – tri na Lovćenu i jedna, prva, u crkvi Blagovještenja Cetinjskog manastira, gdje je Njegoš bio privremeno sahranjen. O toj grobnici postoje protivurječni podaci, što iziskuje potrebu da ih analiziramo. Njegoš je umro 19/31. oktobra 1851. godine, „na ustavke Lučina dne“, u 10 časova izjutra, kako saopštava Vuk Popović, sveštenik u Kotoru, Vuku Karadžiću u pismu od 10/22. novembra (48). Sa stolice, prije no što se prostro na „stramac svoga strica Svetog Petra“, ostavio je okupljenim senatorima, bratu Peru i drugima usmeni zavjet, koji je i poznat po ovom pismu: „Još vi preporučujem i amanet predajem kad umrem kopajte me na Lovćen kod nove Crkve“. Vuk Popović zatim kaže da su Njegoša „u nedjelju večer, treći dan po smrti ukopali (ga) na Cetinju u Crkvi u grob S. Petra“ u „najljepšoj odeždi koji mu je ruska carica poklonila“. Popovićovo svjedočenje po kome je Njegoš sahranjen „u grob S. Petra“ potvrdio je docnije (1911) Filip Radičević, od 1859. godine đakon cetinjske crkve, koji je imao 9 godina kad je Njegoš umro. Pošto ga arhimandrit Cetinjskog ma-

nastira Petronije Lujanović i sveštenici obukoše „u arhijerejsko odjejanije sa mitrom na glavi i krstom u ruci... položiše u grobnicu Svetoga Petra u Crkvu Mitropolije, sahraniše 22. oktobra iste godine. U ovom grobu počivao je pune četiri godine“ (61). Po njima isto zaključuje i Lj. Durković-Jakšić, sudeći bar po skraćivanju i izostavljanju riječi L. Tomanovića „ali ne pod zemljom“ kako je pisao ispred, „nego u ozidanoj grobnici“ (63). Uistinu, naprije je J. P. Kovaljevski, koji je 1838, 1851. i 1853. godine bio na Cetinju i u Crnoj Gori, uočio da se u maloj crkvi na Cetinju „čovjek ne može pokrenuti od grobnica... mošti Svetopočivšeg Petra... mošti Sv. Vasilija, a u uglu pri ulazu još stoji kovčeg pokojnog Vladike, kao da čeka da ga prenesu na visine Lovćena, što je ostavio kao zapovijest na samrti“ (53). Kao što kaže „grob vladiky“, tako veli „negde bylo povernut'sja za grobam'i“ svetoga Petra, Svetoga Vasilija Ostroškog (priremeno, poslije zauzimanja Ostroga od strane Turaka, na Cetinje prenijetog). I Milorad Medaković, 1844–1848. godine sekretar Njegošev, kaže da su se Pero (brat Njegošev) i Đorđije (bratučed Njegošev) dogovorili, umjesto u novu crkvicu na Lovćenu, do koje se zbog velikih kiša nije tih dana moglo doći, „da ga sahrane u Blagovještansku cetinjsku Crkvu; ali ne u zemlju, već iziđu grobnicu, u koju ostane do 1855. g., a te godine, mjeseca sept., iznesu ga i polože u grobnicu u crkvi Svetoga Petra na Lovćenu“ (57).

*Grobница u kojoj je Njegoš bio sahranjen
1851. godine u Cetinjskom manastiru*

Pero Poček: Njegoševa grobnica u kapeli na Lovćenu, 1906. godine

Protivurječne izvještaje dva sveštena i tri civilna lica mogla su biti osvijetljena prilikom prekopavanja koja je izveo jedan sumanuti kaluđer Cetinjskog manastira u potrazi za „krunama“ – tačno onako kako je drugi jedan sumanuti kaluđer Brčeoskog manastira raskopao grobnicu ispod dijela sjeverozapadnog zida priprate tražeći „krunu“ cara Šćepana Malog. Mada sam pitao Zavod za zaštitu spomenika kulture Crne Gore o nalazu, nijesam dobio odgovor, pa tako ostaje na onome što pružaju saopštenja i pričanja o pravom rasporedu, hronologiji i strukturi grobnica u crkvi Cetinjskog manastira.

Da ne bude, po zavještanju, treći dan poslije smrti odnesen na Jezerski vrh i tamo u kapeli definitivno sahranjen, kako je bilo određeno, onemogućilo je, kako je poznato, nevrijeme, ali i racionalna odluka da se Njegoš tamo ne sahranjuje dok ne prođe opasnost od Turaka, koji bi mogli njegovu glavu izvaditi iz groba i poslati je kao trofej sultanu. Još kao razlog ovakvoj odluci Kovaljevski navodi da je knjaz (Danilo) docnije otputovao iz Crne Gore i da su nastala takva vremena da je trebalo pomišljati samo na spasavanje zemlje. „Poslije svršetka ratnijeh operacija namjeravali smo pristupiti ispunjenju Vladičine želje, ali je Lovćen opet bio zatrpan snijegom. Uostalom, ja se nadam da će želja pokojnoga Vladike biti ispunjena. Crkvice je sagrađena za dva groba“ (54).

Treba istaći tačno zapažanje Kovaljevskog da još 1853. godine, dok je bio u Crnoj Gori, nije bio Njegošev skelet prenijet iz Cetinja na Lovćen i da je crkvice sagrađena za dva groba, „časovnja sdelana dlja dvuh grobov“, što

znači da je u dvije bočne strane okrugle crkve, u južnoj i sjevernoj, bilo toliko mjesta u kriškastom prostoru da bi mogla biti smještena dva „groba“, i da je između njih ostao prolaz od ulaza do oltarske niše. Jedno od tih mjesta – južno – kako se vidi i na slici Pera Počeka, zapremila je podignuta Njegoševa grobnica u obliku sarkofaga (sanduka). Kovaljevski nije objasnio zašto je napisao da je crkvice sagrađena za dva groba, ali se možemo dosjetiti po tome što je bio inženjer i što je projektovao Njegoševu „Biljardu“ da je, u tom svojstvu, tačno uočavao arhitektonski prostor i u okrugloj crkvi. Ne znamo je li on uticao na Njegoša da odabere takav oblik crkve za svetoga Petra s namjerom da u njoj bude sahranjen ili je ta namjera ktitoru sinula naknadno, pošto je obolio. Jedno smo sigurni da, naime, nije tu crkvu, kako je pokušao da uvjeri javnost Lj. Durković-Jakšić, podigao kao rotondu da iz nje „brani Crnu Goru“. Da bi to dokazao ovaj pisac je napisao čak dva poglavlja na početku svoje knjige *Njegoš i Lovćen* – Okrugla kula „Tablja“ i Njegošev dvor „Biljarda“ sa odbrambenim okruglim kulama – na što sam se već ranije osvrnuo (v. članak u ovoj knjizi „Na Lovćenu – ‘u grobu ključevi’“). Njegoš je zaista svoje kulice – na Biljardi, Kulicu na Viru i okruglu kulu na Lesendru – sagrađio po planu kruga, ali to je jedno, jer je riječ o tada, u njegovo vrijeme, uobičajenom i najsvrsishodnijem planu za odbranu kakvog sa svih strana ugroženog uporišta, dok je za lovcensku okruglu kapelicu izbor plana bio, kako sam pokazao i kaku ću u još jednom osvrtu naprije pokazati, uslovljen ikonografskim programom i religiozno-filozofskim shvatanjima Njegoša o čovjeku „bačenog (u) pod oblačnu sferu“.

2. Njegoševa kapela Svetome Petru Cetinjskom na Lovćenu

O namjeri da ga sahrane na vrh Lovćena, Njegoš je ostavio nekoliko izjava koje donose Vuk Popović, Jegor Petrović Kovaljevski, Vuk Vrčević, Milorad Medaković, Filip Radičević i Ljubomir Nenadović. Manje više sve verzije Njegoševih riječi kao zavjeta za sahranjivanje na Lovćenu slažu se da je to bila samo njegova želja. Niko poznije nije ništa rekao o samom građenju ili o već ograđenoj crkvi (opis) osim što je poznato po navedenim piscima. Jedino Lj. Nenadović kaže da su vojvode pred kojima je iznio svoju želju bile začuđene; „to je protiv crkvenog i narodnog običaja da njegov grob leži u planini, u pustinji. Svaki se episkop sahranjuje u svojoj Crkvi. Posle kratkog ćutanja, upitaju se: ‘Zboriš li to ozbiljno, gospodare?’“ (62).

Možda je ovaj razgovor naknadna interpretacija, ali u svakom slučaju dobro oslikava situaciju u kojoj je Njegoš – mimo crkvenih kanona i narodnog običaja – donio odluku da počiva posmrtnim snom na Jezerskom vrhu. Zato zvuče naivno i neubjedljivo to što su M. Medaković i Lj. Durković-Jakšić

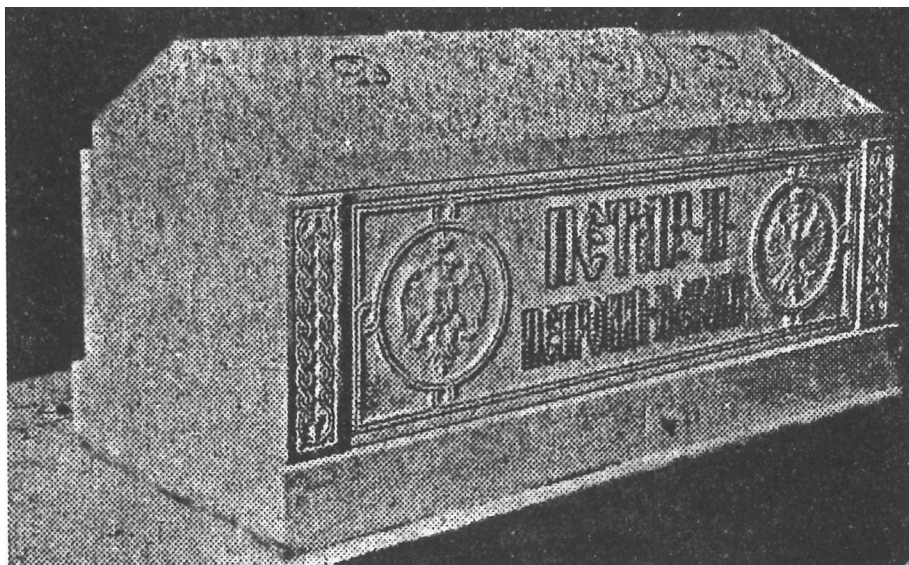
pisali, prvi da je Njegoš crkvicu namijenio „za svoje vječno pokojište, od kud duhom svojim da oblijeće Srbe, da blagosilja dobre i kune zle“ (60), a drugi da iz te okrugle kapele, kao iz okrugle kule „brani zemlju“. Još ako se ovome doda i meditacija pisca članka u *Glasi Crnogorca* od 16. II 1913. godine: „Brdo Lovćen je Olimp srpski... podnožije je to mauzoleja pepela Petra Petrovića Njegoša“ (89) i nagađanja okružnog kotorskog poglavara u pismu Guberijalnom predsjedniku u Zadar od 21. juna 1845. godine o tome kako je Njegoš „pod uticajem noćnih vizija“ izabrao za Crkvu planinsko mjesto koje je nepristupačno za stanovanje (43) itd., što je samo izbor iz brojnih drugih slobodnih predstava Njegoševe predsmrtne želje – vidi se kolika je zbrka vladala u jednom pitanju koje nije nimalo komplikovano, a to je: zašto je Njegoš na Lovćenu odabrao baš plan okrugle crkve? Dobru dokumentaciju pružaju slike te crkve i opis, recimo, Mila Vrbice, autora njene slike, koji piše M. Mijuškoviću 1901. godine da je ova crkvica „sagrađena u jednom krševitom ogranku, koji izgleda kao velika izlomljena stijena... Jedna je strana te stijene blažija, to je hrbat Lovćena... Druga je strana strmenija...“ (45–46). Ovaj opis je, meditirajući, potvrdio Lj. Nenadović: „Pod samim vrhom morate se obezma rukama pridržavati, dok se uspužete na onu visinu gde je vladčin grob. Štirovnik i Jezerski vrh stoje jedan prema drugom; to su dva najveća visa lovćenske planine. Jezerski vrh završen je kao kakvo sleme od sto koraka dužine i devet koraka širine. Kad tuda hodite čini vam se da koračate po nekoj gredi, koja je na oblake naslonjena. Na sredini tog čudnog vrha stoji mala kapelica od kamena i u njoj grobnica vladike pesnika. Ista kapela samo je dva koraka šira i duža od grobnice koja nije ukopana, jer je odozdo sam celokupan kamen, nego je izidana odozgo, u visinu do više pojasa. Tu je položeno telo vladčino, i širokim kamenjem odozgo popločano“ (62). Nenadovićevi podaci (opis mjesta i dimenzije crkve i grobnice), koliko značajni, toliko i po jednostavnom saopštavanju arhitektonskih mjera metodom njegovog vremena i, osobito, pjesničkim nadahnućem datim upoređenjem „grede na oblake“ dobro ilustruje situacioni plan jednog nepoznatog arhitekta, uzet prilikom snimanja terena i Njegoševe kapele prije njenog uklanjanja radi ustupanja mjesta novoj – kapeli kralja Aleksandra. Na toj situacionoj skici zaista se izvršno uočava greda naslonjena „na oblake“ a na njoj, poprijeko, sredinu zauzima kapelica okrenuta apsidom ka sjeveroistoku, pošto drukčije – u pravcu pružanja grede – ka sjeverozapadu – nije mogla biti situirana, jer ne udovoljila osnovnom zahtjevu simbolike istočne (grkokatoličke) crkve da bude orijentirana oltarom prema Istoku (182), i da bude – na veliko čuđenje Lj. Durković-Jakšića – čak i šira no duža („pet i po metara široka, pet metara dužine“), kako je 1921. godine za mitropolita Dožića neki inženjer izmjerio (152), a arhitekta Krasnov 1923. godine potvrdio: 4,10 m širine i 4,10 m dužine bez kriške kruga ispred

apside (192). I ne samo što ne bi zadovoljila tome zahtjevu da je okrenuta apsidom ka sjeverozapadu, čime bi još više no što odstupa odstupala prema jugu, to jest orijentaciji katoličkih crkava, nego takvo rješenja ne bi omogućavalo ni da se s te strme strane priđe kapelici. Pored simbolike, igrao je prilaz – sa blaže strane grede – glavnu ulogu i bio osnovni razlog za izbor plana kratke (okrugle) prije nego izdužene (jednobređne) osnove. Da je to rješenje racionalno uzimano u obzir, ne bi se toliko decenija širio jedan mit, besmislen i lažan u cjelini, po kome je Njegoš izabrao okrugli plan svoje crkvice kao „kule“ da iz nje brani srpstvo i sl. izmišljotine.

Koliko je poznato, sigurno je tačan samo jedan podatak Filipa Radičevića o popravljaju kapele na Lovćenu, oktobra 1879. godine, saopšten 1912. godine (6). Izložena gromovima i munjama, „crkvice je sva isprskana bila, i morala se nekoliko puta popravljati“, a i Radičevića su tri puta slali da „i krov i gromobran sa depozitom vode popravi“. Vlada je 1879. godine slala i stručnjake za popravku crkve i gromobrana...“ Kakav je Vladika Rade pijetet uživao mišljenja su u narodu bila, da se on posvetio, i da bi trebalo njegovu grobnicu otvoriti. Grob je otvoren da se popravi, i kosti okade „po svetome obredu crkvenom“. Za taj čin popeo se i mitropolit Ilarion sa sveštenstvom i vojvodom Đurom Cerovićem. Kad je grob otvoren, mitropolit i sveštenici popadaju na koljena pa započnu parastos koji je trajao pola sata. Radičević je zamolio da u otvoren grob siđe. Obuzeo ga je, veli, „jezoviti strah, i osjećaj, koje sve svetinje dodirnuti moram, krst na kostima, a mitra je sva od munje izgorela bila“. Bio je duševno potresen i onesviješćen pao „na dnu nogu Njegoševih“. Pošto se osvijestio digao je „sakos“ arhijerejski i našao ruke i rebra, sa cijelim kosturom u potpunom redu, samo glava – lubanja, malo bijaše udaljena od kostura, koju sam na svoje mjesto stavio... Od donešene odjeće arhijerejske stavio sam na „Njegoševu glavu bogati vazduh i novi sakos, koga sam preko cijeloga kostura rastegao, pa je cio kostur pod njim, kao pod pokrovom ležao, na prsima kojega stavio se njegov naprsni krst“. Na kraju kaže da „kosti, kao i cio prah, mirisahu sa pušćanim prahom, koje su munjeviti ognjevi na zlatotkano odjejanije privlačili, da su kosti morale crne izgledati“ (68–69).

Ovaj opis otvaranja Njegoševe grobnice priličio bi u izlaganju o prvoj grobnoj kapeli Njegoševoj, ali je sad iznijet da se vidi kako su od opreme u kojoj je Njegoš bio sahranjen 1855. godine mogli biti sačuvani, kao relikvija, stari sakos, stari vazduh i munjom izgorela mitra. Nije poznato ima li pomena o njima kod drugih pisaca, ali se ovim povodom može govoriti o drugom oblačenju mrtvoga Njegoša u mitropolitska odjejanija – prvo trećega dana poslije smrti kada je položen u privremenoj grobnici u crkvi Cetinjskog manastira i, drugo, kad je ekshumiran 1855. godine i prenijet u lovcensku kapelu. Djelimično je obučen bio u mitropolitsko odjejanije i prilikom gore opisane

popravke njegova groba. Pošto Radičević kaže da je novi sakos preko cijeloga kostura rastegao tako da je „kao pod pokrovom ležao“, a ništa ne veli je li poklopac drvenog sarkofaga, u kojemu je položen u grobnici, našao i vratio na svoje mjesto; u prećutkivanju ovoga detalja treba, možda, tražiti vezu s drugim podatkom – o nalaženju „samo daske pri zemlji ispod trulog odjejanija!“, kad je 30. jula (po starom kal.) 1916. godine ekshumiran Njegoš iz lovčenske kapele i prenijet na Cetinje. To što nije od drvenog sanduka ništa nađeno osim daske na njegovom dnu, može samo značiti da je taj drveni sanduk sa stranama i s poklopcem izvađen iz grobnice 1879. godine. Da za vrijeme od 24 godine ti dijelovi sarkofaga nijesu istrulili, dokaz je to što je njegovo dno nađeno poslije 70 godina, iz čega se smije izvesti zaključak da su ostaci toga sarkofaga, ipak, bili u takvom stanju koje je dozvoljavalo prenos i čuvanje u riznici Cetinskog manastira ili da je, možda, bar poklopac bio tada prenijet pa kasnije nestao, kao i dijelovi odjejanija, stari vazduh i nagorela mitra.

Uroš Predić: Njegošev sarkofag, 1925. godine

Ovaj trenutak iz hronologije Njegoševih grobova valjalo je iznijeti radi objašnjenja pomena o posvećenju Njegoša koji su „u narodu bila“ (Radičević), a koji su potekli od popa Vuka Popovića. On je u pomenutom pismu Vuku Karadžiću iznio namjeru brata Pera i bratučeda Đorđija Savova: „da poslije treće godine kosti mu prenesu tamo i kuću ograde da u njoj stoje ljudi. Dakle, sva je prilika da ćemo i na Lovčenu imati do nekoliko godina i manastir i sveca! Naši teško što izmisle, ma pošto izmisle lako ostvare“. Počelo je naprije od priče

popa Vuka Popovića o tobožnjoj namjeri Pera i Đordija da Njegoša „poslije treće godine“ (zna on to iz heortologije!) ekshumiraju i s Cetinja „kosti mu prenesu (tamo)“ na Lovćen (gdje će po svoj prilici „do nekoliko godina imati i manastir i sveca“), a nastavljeno s kazivanjem arhiđakona Filipa Radičevića o otkrivanju Njegoševe grobnice poslije 24 godine od kako je prenijet na Lovćen. Realan produžetak ova namjera izvjesnih crkvenih krugova – potpuno izjalovljena nenalaženjem „netlenog“ Njegoša poslije četiri godine ležanja u Cetinjskom manastiru – da proglase „vladiku Rada“ za sveca i da pri kapeli dozidaju kuću kako bi čitav kompleks mogao biti pretvoren u manastir, imaće priliku i povodom ponovnog prenosa Njegoševih kosti iz Cetinjskog manastira (gdje su, kako ćemo kasnije pokazati, bile ostavljene poslije ekshumacije 1916. godine) u novu kapelu kralja Aleksandra. Tada je odbijena sugestija da se uz kapelu dozida kućica, navjerovatnije zamišljena poslije odluke Svetog arhijerejskog Sabora od 1920. godine prema kojoj bi trebalo „i portu (sic!) oko Kapele ograditi i ukrastiti“ (136). Sasvim na kraju dugotrajnih licitacija o kapeli, sekretar beogradskog Odbora za prenos Njegoševih kostiju izjavio je: „Gdje je bila dosadašnja Kapela, ne može se podići nikakva monumentalna građevina“ (263). Odustalo se od ideje da na Lovćenu Njegošu „kuću ograde da u njoj stoje ljudi“, to jest odustalo se od pomisli na „manastir i na sveca“ Njegoša, na što je djelimično uticala i okolnost što je prenos Njegoševih mošti s Cetinja na Lovćen od davanja pošte Njegošu pretvoren, kako će kasnije biti pokazano, u opštenarodnu svečanost kraljevog trijumfovanja.

Da Njegoš nije polazio od pomisli koje mu se pripisuju povodom građenja kapele u slavu Svetoga Petra Cetinjskoga, a pogotovu da mu nije padalo na um kako bi i njega mogli proglasiti za svetitelja, govori još mnogo činjenica, ali ja ću ukazati samo na izbor mjesta – Jezerski vrh – gdje ranije nije ništa podizano. Pišući *Gorski vijenac* i locirajući radnje iz njega na vrh ove planine, odnosno: „Skupština uoči Trojična dne na Lovćenu“; „Iznijeli su krste s Lovćena na vrh Crkvine pa su po vrhu sijeli“; „Stade velika graja na vrh Crkvine na sjevernoj strani više jezera“ (ispred stihova 1, 139, 188), Njegoš je početnu kompoziciju drame razdijelio na scenu „u gluho doba noći“, kad „svak spava“ – na Lovćenu, na scenu iznošenja krsta s Lovćena na vrh Crkvine i na graju na vrhu Crkvine koja je na sjevernoj strani više jezera. Dakle, riječ je o litaniji uoči Trojičina dne ili iznošenju krsta, što je upriličeno za skupštinu, zbor glavara i naroda. Pošto su iznijeli krste „s Lovćena na vrh Crkvine“ posijedali su po vrhu, odakle su gađali puškama. U to „stade velika graja na vrh Crkvine“, koja se nalazi „na sjevernoj strani više jezera“, da bi se ovaj čin završio povratkom „s krstima otkud su ih i digli“. Krste su, dakle, digli s Lovćena, što može biti: s Ivanovih korita, gdje je stara crkvice pored ruševina konaka (još neispitano). Godine 1938. restaurirano je gumno na koje

se sjutradan po Petrovu dne okupljaju Njeguši, ali Njegoš ne pominje ni njega, ni manastir na Ivanovim koritima. Samo veli da je odatle pošla litija na „vrh Crkvine“, koja se nalazi na sjevernoj strani Jezerskog vrha, „više jezera“.

Vuk Karadžić je precizirao da se Jezerski vrh zove po jezeru, koje je „pod njim negda bilo... u kome nema svagda vode, ali kako se malo zakopa izađe i usred ljeta“ (*Rječnik*, 1852, 815). I on veli da Crnogorci iznose krste na Crkvine o Trojičinu dne. Vuk Vršević nije dobro razumio Njegoševo lociranje kapele Svetome Petru na mjesto svetotrojičke crkve, gdje je „od pamtivijeka bila razvaljena najpre stara Crkva“ (36). Ispravio ga je J. Cvijić navodeći da je na Jezerskom vrhu ona crkva koju je Njegoš podigao za svetoga Petra, a J. Erdeljanović izdvojio na južnoj strani Jezerskog vrha „zgodan zaravnjak sa nekim suhomednim zidinama i sa dobrim „novim vodama“, jedna – „Voda na Crkvini, a druga Jama“; ova druga „se pominje u *Gorskom vijencu*“.

Utočnjavanju ovih toponima ne bi se trebalo posvećivati, ali na to tjera čudan Durković-Jakšićev zaključak po kojemu nije „slučajno Njegoš izabrao mjesto Crkvine – Jezerski vrh, da na njemu vladika Danilo, u stvari on sam (Njegoš, P. M.) okupi Crnogorce i da odatle otpočinu borbu za oslobođenje srpskog naroda...“ (32). Kad ne bi u Crnoj Gori bile uobičajene litije – iznošenje krsta na vrh planine ako na njoj postoji crkvice, kao što je ona ispod Jezerskog vrha ili Sveta trojica brćeoska itd., ili iznošenje krsta Svetog Vladimira na vrh Rumije gdje još nema crkve (ali svaki hodočasnik ponese sobom na vrh kamen radi njenog zidanja) – mogla bi se prihvatiti i ovakva tvrdnja. Vjekovima ustanovljeni običaj građenja kapela na vrhovima planina, međutim, već od teofanije Mojsijeve na gori Sinaj, gdje je primio tablice dekaloga i teofanije proroka Ilije koji je na brdu Horivu razgovarao s bogom i gdje od davnina postoje kapele, nije ništa slučajno ni namjerno. Njegoš je izvrsno poznao crkvena pravila i običaje o podizanju crkava, i zato je upriličio narodnu skupštinu na dan prije litija na Lovćenu „o Malome Gospođinu dne na Cetinju i sastanak glavara i naroda pod vidom da mire neke glave“ (ispred st. 198). Poistovjetio je službu crkvi i narodu, a to je i jeste bila stvarnost ustaničke Crne Gore početkom XVIII vijeka.

U gornjim redovima iznijeta su saznanja o prvoj i drugoj Njegoševoj grobnici. Ostaje da se nešto kaže o sudbini Njegoševe Kapele na Lovćenu u kojoj je ležao 58 godina. O njoj je sačuvana likovna, tekstualna i arhitektonska dokumentacija po kojoj se može izvršiti istorijsko-umjetnička restitucija. Za nju je osobito značajan jedan plan s presjecima i situacijom, uzet prije rušenja Kapele. Po situaciji se vidi da je položaj na vrhu zaista nalik na gredu, kako je lijepo opazio Lj. Nenadović. Orijentisana je u pravcu sjeveroistok – jugozapad, a ulaz joj je s južne, blaže strane padine. Kružna Kapela, podignuta na uskom prostoru racionalno zauzima vrh Kape, što ne bi bilo da je longitudinalna, pa u tome treba vidjeti i razlog koji je graditelja pobudio da izabere

takav oblik, a ne u tobožnjem predodređenju dječaka Rada Tomova da ogradi Kapelu kao okruglu kulu iz koje će braniti Crnu Goru (11).

Dokumentarnu vrijednost, pored, razumije se, umjetničke, imaju i slike Mila Vrbice (1901) i Pera Počeka (vjerovatno 1908). Obje dočaravaju topografiju Kape s Kapelom, a Počkova slika Njegoševa grobnica, ozidana u stilu crnogorske rake, jednostavno kao sanduk i skromno (bez ikakvih ukrasa), ima, takođe, dokumentarni značaj izgleda enterijera. Dok se Vrbičina slika usredsređuje na grafičke tačnosti volumena i izgleda, Počkove prenose impresioniističkim manirom građevinu okupanu u jutarnjem suncu koje osvjetljava eksterijer i enterijer. Isto kao na situaciji i izgledima plana, tako i na ovim slikama vjerno je prenijeta konfiguracija Kape. Toj dokumentarnosti doprinose i fotografije Golicina (Muravljina), jedne za kalendar Orao iz 1893. godine i druge iz 1911. godine (41, 42, 44, 45). Sva ta svjedočanstva slikovito pokazuju i zašto je onaj čudni izdanak Jezerskog vrha nazvan Kapa. On zaista liči i po arhitektonskoj dokumentaciji i po izgledima na slikama i fotografijama na crnogorsku kapu, odozgo potpuno ravnu, a sa strana kratku i uspravljenu. Na snimcima i fotografijama arh. Nikole Krasnova iz 1923. godine nije prikazana, mada je on Kapelu snimao dvije godine prije njegov rušenja. Jednim presjekom, međutim, Krasnov je pokazao ono što se u ostaloj dokumentaciji ne nalazi – padinu Kape ispod oltarske apside koja izosni 1,75 m. To je ona padina što se strmoglavljuje kao litica, nasuprot blagoj, na ulazu u Kapelu. Graditelj je, izgleda, popunio jednu rupu Kape sa kamenjem koje mu je, izravnavajući položaj za pod, preostalo. Po nacrtima Krasnova, koji su poslužili za novu Kapelu sa debljim zidovima, kolomatom-klupom oko njih, ophodnom stazom (pripratom, kako se naziva u spisima Srpske patrijaršije) i ogradnim zidom, vidi se da zaravnjeni položaj, što dograđivanjem s nižeg nivoa, što uklanjanjem izbočenih neravnina sa strane građevine, trostruko proširen, pri čemu je nestala Kapa (200–205).

Njegoševa grobnica u kripti Mauzoleja, 1974. godine

Arh. Nikoli Krasnovu ne može se prebaciti odgovornost za takvo degradiranje Lovćena i nestanak toponima Kapa. On je pripadao jednom krugu stručnjaka, okupljenih oko starijeg i iskusnijeg ruskog emigranta S. Smirnova koji su bili angažovani na projektovanju vojnih i vladinih građevina, obnavljanju i podizanju srpskih pravoslavnih crkava i, naročito, na poslovima oko ukrašavanja i dograđivanja objekata Dvora. Iako srećni što mogu da rade u okrilju dvorske, crkvene i vladine politike izgradnje reprezentativnih građevina, oni su, ipak, bolje od ikoga u tadašnjoj monarhiji znali svoj zanat, a iz velikog ruskog iskustva u očuvanju spomeničkog nasljeđa, umjeli su naći i prikladna rješenja radi zaštite arhitektonske baštine, pogotovo crkvenih zdanja. U to vrijeme uzimala je maha i konzervatorska struja domaćih školovanih ljudi (na Zapadu) – Mihailo Valtrović, Miloje Vasić i Vladimir Petković, oko kojih su se okupljali i drugi stručnjaci i pisci: Milan Kašanin, Žarko Tatić, Aleksandar Deroko, Rastko Petrović i dr., koji su unijeli naučne metode u dotadašnje romantičarsko totalno obnoviteljstvo (u „srpskom“ duhu) shvatanje i praktikovanje očuvanja spomenika graditeljstva i slikarstva. Na početku akcije za obnovu Njegoševe kapele neki od mlađih stručnjaka su ušli i u Odbor, ali su iz njega eliminisani i zamijenjeni nestručnjacima, s Jovanom Cvijićem na čelu, bezuslovno spremnim da naučna saznanja i utvrđena pravila zaštite ostataka iz prošlosti žrtvuju volji režimskih dostojanstvenika. Takvima su, u veličanju srpstva, svuda i u svako vrijeme prednjačili Miloš Crnjanski i grupa gimnazijskih profesora, od kojih su se, naročito, istakli Jelena Lazarević i Svetozar Tomić. Po tome kako je Krasnov 1925. godine preporučivao da se na preostalom dijelu Kapele izvede obnova („Izbaciti iz Kapele ruševine, očistiti od maltera sve kamenje i zidove, spremiti za opravku... doterati vidne površine zidova spolja i iznutra...“), a načelnik Arhitektonskog odeljenja Ministarstva građevinar prof. Pera Popović prekrizio „i iznutra“ a ispred „spolja“ dopisao „samo“ (v. Predračun za restauraciju Kapele, 2. V 1925. godine, fasc. 1498) vidi se da je bilo moguće spasiti njen originalni obim, strukturu zidova i do jednog metra visine, a upotrebu kamena do polovine od ukupne građe.

Čak su i Srpska patrijaršija, štaviše, i crnogorski mitropolit Gavriilo Dožić, koji je započeo i predvodio obnovu Kapele, bili u početku za njenu konzervaciju ako se obezbijedi njena namjena. I u ministarstvu prosvjete i vjera i ministarstvu građevina bilo je pristalica tog razumnog postupka, a u nekim aktima koje su potpisivali i sami ministri osjećala se opreznost i zahtijevala potpuna dokumentarnost za sve predloge. Potpuno odsustvo stavova o Kapeli zapaža se od strane vojske, ali ne bih rekao da se ona zauzimala za konzervaciju; ona je čekala da izvrši naređenje vrhovnog komandanta, kralja, pa kako se on kolebao između najjeftinijeg izbora i skupljeg Meštrovićevog projekta, kojemu je lično povjerio izradu 1924. godine, tako se i vojska držala

postrani, ili je bila umiješana – ali se o tome ne može ništa reći, jer vojna arhiva nije dospjela u Arhiv Jugoslavije. Sabor Srpske pravoslavne patrijaršije, na sjednici od 19. novembra 1920. godine, usvojio je odluku po kojoj treba „porušenu Kapelu i grobnicu opraviti“ (Glasnik SPP 1920, 19, 179). I Odbor za obnovu je nešto kasnije bio odlučan „da se grobnica i Kapela Vladike Rada na Lovćenu oprave i dovedu u prvobitno stanje do 1. septembra o. g.“ (1921), jer bi trebalo pripremiti svečanost najdalje do 27. septembra (146). Gavriilo Dožić se najprije povinovao stavu Arhijerejskog sabora o obnovi stare Kapele, ali je, ne razumijući se u pitanjima obnove, lako skrenuo u prilog njenog rušenja (dvosmislen kakav je bio, objašnjavao je svoj zahtjev ovako: „Ostajući i danas pri ranijem mišljenju, mi računamo da bi Kapelu-grobnicu na Lovćenu trebalo obnoviti u prvobitnom obliku“, referat G. Dožiću ministru vjera V. Janiću, 15. avgusta 1923). Na njegov stav, kao i uopšte na stav Srpske patrijaršije, Cvijićevog Odbora i drugih koji su zastupali potrebu da se ne prihvate radikalni zahtjevi za rušenje Kapele, nego za njenu obnovu u prvobitnom obliku i njenim gradivom, pa i očuvanim ostacima, djelovala su dva događaja: prava pobuna viših antihrvatskih krugova srpskog društva protivu kraljeve ponude Meštroviću da, mjesto pravoslavne crkve, podigne mauzolej Njegošu, i rođenje prestolonasljednika koje je došlo u isti čas sa zahtjevom da se na Lovćen izvrši prenos Njegoševih kostiju u novoj kapeli. Kralju su metanisali da ta kapela treba da bude „Kraljevska i Njegoška“. Kampanja za rušenje kapele i podizanje nove, koju je započela Jelena Lazarević pisanjem kako je „videla porušenu pećinu“ (!) i „Grobница na Lovćenu, porušena je i ne može se podnositi nikakav projekat o njezinoj popravci“ (129, 134) sve se više širila u prilog neviđene do tada ujediniteljske apoteoze biološke istovjetnosti Srba i Crnogoraca, koja je, poslije 7. septembra 1923. godine (rođendana prestolonasljednika), sve više isticana u genima monarha „koji u svojim žilama ima Njegoševe krvi“ (!), kako neprekidno ponavlja književni historičar doktor Ljubomir Đurković-Jakšić (180 i *passim*). Politika najzadrtije vrhuške srpskog dvora i društva u dovršavanju čina iz 1918. godine odnijela je pobjedu, pa je to osnovni motiv rušenja kapele s početka ljeta 1925. godine.

3. Treća i četvrta Njegoševa grobnica

Iznalazeći, kao za prvu i drugu Njegoševu grobnicu, materijalne podatke o građenju Aleksandrove kapele namjesto srušene Njegoševe; a zatim dopunjujući publikovanu građu o Mauzoleju nalazima iz dosijea Odbora za podizanje Njegoševog mauzoleja na Lovćenu, bio sam zatečen kampanjom za rušenje Mauzoleja i podizanje još jedne, pete Njegoševe grobnice u vidu crkve, kojoj je maha dao Dobrica Ćosić prilaganjem Njegoševe nagrade u tu

svrhu. Iz tih razloga sam napustio način izlaganja u vidu pregleda i pretpostavio ga polemici. Koliko je to bilo cjelishodno i potrebno, čitaoci će se, nadam se sam uvjeriti po narednim stranicama.

ĆOSIĆ HOĆE NA LOVČEN' KAPELU

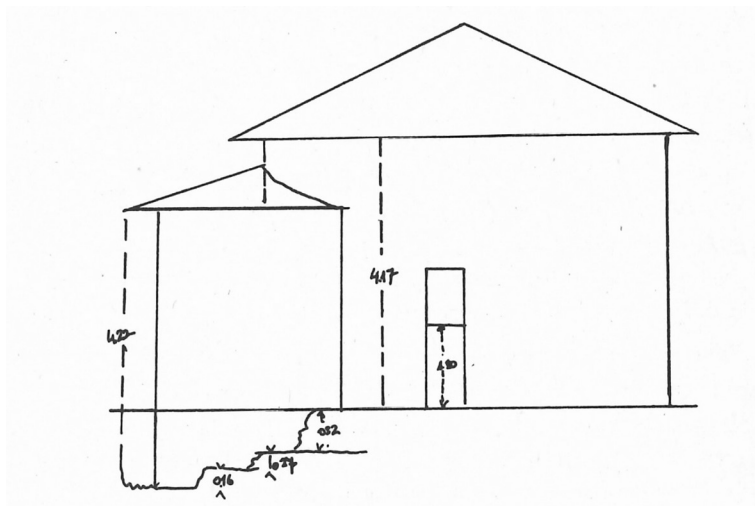
Primajući Njegoševu nagradu Dobrica Ćosić je odlučio da njen novčani iznos namijeni podizanju nove Njegoševe kapele na mjesto sadašnje mauzolejske grobnice na Jezerskom vrhu. Iako to mjesto nije izrično odredio, drukčije se ne može zamisliti njegova zaklada, pogotovo ne na drugom lovčenskom vrhu, Štirovniku, i kad na njemu ne bi bila smještena vojna telerelejna stanica. Na jednom drugom mjestu Ćosić je predskazao smisao svojega zakladništva: „Mi smo sudbina i zaloga postojanja“, a leksikograf M. Lalević veli da je zaloga(a) „isto što zaklad – što se zakladi, da se nekome kao jemstvo, potvrda što je ugovoreno“. Ovim je mislim, atestirano Ćosićevo zavještanje.

Odlučio je, dakle, Dobrica Ćosić da se oduži Njegošu raskopavajući mu posljednju od četiri grobnice u kojima je bio sahranjivan, da mu, zajedno sa „rasrbljenim“ Crnogorcima podigne još jednu, petu, iako nesumnjivo zna da je rušenje grobnice varvarski čin i po domaćim i svjetskim zakonima o zaštiti spomenika kulture (a takav je Mauzolej na Lovčenu) nedopustiv; zna to, posigurno, ali, eto, hoće da sruši blok po blok jablaničkim kvaderima ozidani lovčenski Mauzolej i ne pomišljajući da po istoj logici treba srušiti i spomenik Neznamom junaku na Avali – mauzolej neznamom srpskom junaku, kao što je onaj na Lovčenu crnogorskom pjesniku i junaku Njegošu, oba podignuta po projektima istog Hrvata „srbomrsca“ Ivana Meštrovića. Ne veli, doduše, radi toga da bi se na vrh Lovčena pojala crkvena služba, ali se to podrazumijeva tim samim što je njegova zaklada namijenjena novoj kapeli, kao što se podrazumijeva da bi trebalo, kad bi na to pomišljao, da se i na vrhu Avale iz kapele srpskom junaku diže tamjan, jer je kapela – bogomolja, hram, džamija, sinagoga (njen zastario naziv je avra), tekija, mauzolej, katedrala, bazilika, mošeja (opet po leksikografu Laleviću). U njima se vrše vjerski obredi – liturgije bogu i bogorodici, pomeni svetiteljima, rituali u vezi s rođenjem, krštenjem, vjenčanjem, smrću, slavama i dr. hrišćanskim, muhamedanskim, mojsijevskim, muslimansko-derviškim sakatima i episkopskim praznovanjima. Iako izrično nije odredio kojim obredom, Ćosić, jamačno, misli na srpsko-pravoslavni. I to smo, opet mislim, utvrdili.

Zašto Ćosić jedno hoće s crnogorskim monumentalnim spomenikom Njegošu, a neće takođe s monumentalnim spomenikom srpskom neznanom junaku iako su djelo istog autora? Ja mislim da se suština odgovora na ovo moje pitanje nalazi u tome što Crnogorci znaju ime, lik, djelo i još u njima nesagorivi Njegošev plamen misaonosti, slobodarstva, junaštva i državotvorstva, a Ćosićeви sunarodnici ništa od toga ne prepoznaju u spomeniku koji su podigli na Avali jednom od stotina hiljada svojih poginulih junaka bez imena i lika. I još zato što u čitavoj poeziji, inače velikih i slave dostojnih srpskih pjesnika nema takvih stihova kakvi su Njegoševi posvećeni najvećoj svetinji njegova naroda – Crnoj Gori i njenoj Slobodi. To je i sam Njegoš rekao pjevajući znanim crnogorskim junacima:

413

Malo ima pjesnika koji ne bi pozavidio i takvim stihovima i tolikoj sraslosti Njegoševog cjelokupnog djela s njegovim narodom. Ćosić, pogotovo, na takvu identifikaciju s narodom čije je patnje proslavio, ne bi mogao pretenovati, jer najprije revolucionar-internacionalista, a potom disident-nacionalista nije bio sebi dosljedan kakav jedino mora biti svaki pjesnik koji svoj život i svoje djelo posvećuje narodnom idealu.

N. Krasnov: Podužni presjek Kapele. Da bi što bolje očuvao vrh Kape, graditelj Kapele je izravnao samo prostor pod većim dijelom, dok je strminu nad manjim ispunio kamenom.

Mogu li ovo što sam kazao dokazati? Nadam se da mogu i samo po tome što je o Njegošu i njegovom zavjetu Ćosić rekao primajući Njegoševu nagradu. Rekao je da je „ovih dana“ (uoči dobijanja nagrade) opet bio pognut nad *Lučom mikrokozma* i *Gorskim vijencem* i „sa raskršća na kome stoji Njegošev srpski rod“ da „je to raskršće vazda između zemlje i nebesa“. S tog raskršća Njegoš je ozakonio moral bivstvovanja itd. „Tako nam je crnogorski genije ispisao bivstvo i postao moralni ideolog čitavog srpstva u dva posljednja stoljeća“. Rekao je, dalje, da smo vjekovima „vodili ratove a u posljednjem prvi put smo se odrekli slobode u ime srećne budućnosti, a u zabludama i porazima sagore nam velika nada“. Naveo je, zatim, podosta antonimnih značenja da bi zaključio da „se stiglo i do onečovečenja i odnarođenja pa samo i svoje ime zaboravili“, konstatujući da poslije te tragedije „sa ruskim, jevrejskim i jermenskim, srpski narod je danas u najtežem položaju“ i sl. (NIN, br. 2079).

Iz ovoga što je naveo, ali i iz ostalog što sam zbog oskudice prostora izostavio, može se izvući zaključak. Ukratko (opet zbog nedostatka prostora), Ćosić ni pošto je „ovih dana opet“ čitao Njegoša nije shvatio njegovu duhovnu veličinu, ni njegov zavjet. Njegoš nikad nije bio na raskršću (Ćosić to izričito ne veli, ali se podrazumijeva iz ostalog što je rekao), odnosno u nedoumici da li da se čitavim svojim bićem preda božjoj volji (što bi se očekivalo od njega kao vladike) ili da, nasuprot hrišćanskim zapovijestima, ide u borbu za oslobođenje i da proliva krv. Kad kaže da je na tome raskršću bio „Njegošev srpski narod“ – vara se Ćosić ako misli na Crnogorce. Ni ranije, a pogotovo ne u doba gospodara Petrovića-Njegoša – Crnogorci nijesu stajali na rasputnici između neba i zemlje. To dokazuju gotovo neprekidne slavne bitke, u Njegoševo doba baš među najslavnijim, koje je crnogorski narod vodio s ciljem da stoji i opstoji na zemlji, na svojoj zemlji.

I Njegoš je kao vladar i kao pjesnik *Gorskog vijenca* potpuno stajao na svojoj, crnogorskoj zemlji kao i svi junaci Badnje večeri čije je istrebljenje poturica među njima (čitaj: ondašnjih petokolonaša, sadašnjih disidenata) i ispod naslova *Gorskog vijenca*, a kamoli slovom, označio kao „istoričesko sobitije“, odnosno kao našu nacionalnu revoluciju kakvu je Ćosićev narod, jedan vijek docnije izveo pod Karađorđem. Ćosić tu badnjevečersku revoluciju nikako ne može označiti raskršćem crnogorskim, odnosno njegovim rasputom, krstoputinom i sl. Ako misli na srpski narod a govori o crnogorskom u ovom, pored Trinaestojulskog ustanka, najvećem crnogorskom ustanku o kojemu je Njegoš pjevao, i taj je ustanak potpuno uklapa u srpsku istoriju – vara se Ćosić, a ako se vara – nije razumio Njegoša, ni njegov *Gorski vijenac* (mnogim Srbima treba rječnik da ga čitaju i Ćosiću treba, jer očigledno, ne može da potrefi semantiku crnogorskih leksema). Mogao bi ga, možda, razumjeti kad bi prihvatio Badnje veče kao što Njegoš veli, kako „istoričesko sobitije“ crnogorskog naroda, što nipošto neće, jer bi onda morao priznati da je istrebljenje poturica u Crnoj Gori, u kojoj nikada nije bilo stalnih turskih garnizona, isto što i Karađorđev ustanak na dahije radi njihovog istjerivanja iz Srbije. Pošto to neće da shvati i prihvati, razumljivo je što ne vidi da Crnogorci nijesu uzaludno vodili ratove i da se nijesu u posljednjem „odrekli slobode u ime srećne budućnosti“. Naprotiv, u posljednjem ratu Crnogorci su zadobili osamnaeste otetu im nacionalnu i državnu slobodu, s kojom su, zatim, jedino mogli poći u srećniju budućnost.

Nije Ćosić razumio ni *Luču mikrokozma* iako je stavlja ispred *Gorskog vijenca*, mada mu je ona pružala najviše povoda da „opet nagnut“ nad njom lamentira o srpskom raskršću. Jer, po *Luči mikrokozma* se ne vidi da je Njegošev „čovjek bačen u oblačnu sferu“ bio na raskršću, u Purgatoriju, kako bi rekao Dante. Njegoš nije boga shvatio kao tvorca svega živog i neživog (što

jesu i Dante i Milton). Njegoš je hrišćanskoj ideji bogom stvorenog kosmosa suprotstavio svoju ideju po kojoj u stvaranju svijeta, osim boga, učestvuju i satana ometajući ga. I, ako išta Ćosića navodi na razmišljanje o „raskršću“, može biti samo to što je Njegoš – razvijajući svoju misao o borbi boga i đavola, dobra i zla – mislio konkretno da se, po njemu, srpski narod nalazio, zaista, na raskršću u borbi za konačno oslobođenje od osmanlijskog ugnjetanja. Mislio je na borbu koja je u „srpstvu“ jenjavala od kako je, radi vezirstva jednog Obrenovića, Srbija morala da odustane od „borbe neprestane“ na koju je Njegoš pozivao. A tako je, siromah, mislio iz svoje pozicije, iz pozicije crnogorske, po kojoj ni jedan crnogorski gospodar nije bio prisiljen da se u znak vazalstva pokloni sultanu i da ga smije poljubiti samo u rame, kao što su morali kneževi Obrenovići i knez Aleksandar Karađorđević, sve do Berlinskog kongresa (1878). Takvog „raskršća“ Njegoš nije vidio u Crnoj Gori. Da ga je vidio, ne bi, kao niko i nikad prije njega, Crnu Goru i njenu slobodu shvatio kao spomenik crnogorskog junaštva (izgleda da Ćosić nije primijetio da su sva lica u *Gorskom vijencu* – Crnogorci i poturice, ne dahije ni spahije). Zato nam Ćosićevo zapostavljanje Njegoševim riječima (iz onog vremena) kad „Srpskoj kapi svud ime pogibe“ drukčije zvuči. Jer ta „srpska kapa“, na Kosovu poginula, nama nije pojmљiva kao opredjeljenje za carstvo nebesko. Nije ni Njegoš – osim kad je sasvim mlad (u *Svobodijadi* na primjer), pjevao da Crnogorci treba da ginu iako znaju da bitke neće dobiti jer su manjina u odnosu na Turke, radi toga da bi smrću zadobili slavu – zamjenjivao zemaljsko za nebesko carstvo, kojemu se privolio knez Lazar. Dokaz je to što Njegoš nije opjevao kneza Lazara, nego Miloša Obilića, Njegošev ideal junaštva, kojemu je iskovao jedinu zlatnu medalju i koja je u Crnoj Gori isto što i Karađorđeva zvijezda u Srbiji – priznanje junaštvu.

Iz tih razloga Crnogorci ne mogu da shvate ni to što je Ćosić došao na pomisao da svoju njegoševsku nagradu zavješta rušenju Njegoševog sadašnjeg groba, koji nije ni svim Crnogorcima po ukusu, ali kakav je da je – Njegošev je i grob je! A grob i grobnica su velika crnogorska svetinja, zato danas nema ni najsiromašnijeg crnogorskog sela čije groblje nije urbanizovano više no igdje u selima van Crne Gore. Bilo bi dobro da ih je, dolazeći u Crnu Goru, Ćosić posjetio. Bolje no što hoće ponovo (kao 1918) da zavadi Crnogorce s iznosom te svoje njegoševske nagrade namijenjenom za rušenje najslavnijega crnogorskog groba.

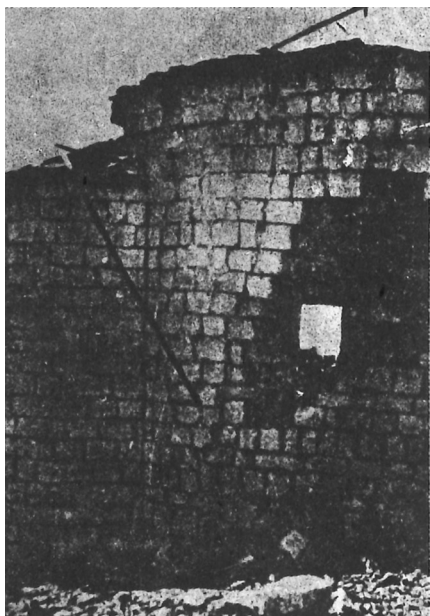
No, na stranu književnička prepiranjа kojim nikad nema kraja. Vratimo se na ono što nas naslov članka obavezuje, na podizanje nove ćosićevske kapele u slavu Njegošu pošto od tri predmauzolejske (prva u Cetinjskom manastiru i druge dvije na Jezerskom vrhu) nema više nikakvog traga. Nema ni jednog sačuvanog kamena s prave Njegoševe kapele koju je podigao 1845. godine, da

je posveti stricu svome Svetome Petru Cetinjskom, jer je na to bio obavezan proglašavajući ga za svetitelja, pa da, kad umre, i sam u njoj legne. A za to što nema traga toj maloj njegošovskoj kapeli ne treba kriviti Austrijance, kao što sad rade i dobronamjerni ali nedovoljno obaviješteni Crnogorci. Nijesu Njegoševu kapelu srušili Austrijanci 1916. godine (*Danas*, br. 455, *Monitor*, br. 3), nego Srbi. Da ovo što kažem ne bi zvučalo „antisrpski“ i „srbofobski“, to jest da se ne bi poistovjetilo sa srpskim narodom, navešću činjenice.

Austrijanci su na oslabljenom lovcenskom frontu počeli da zauzimaju Lovćen (inače neosvojiv) pošto su glavninu crnogorske vojske srpski generalštabni oficiri, kojima je povjerena odbrana Crne Gore (!) prebacili na drinski front, gdje su branili, i odbranili, odstupnicu srpske vojske. Ono malo Crnogoraca koji su ostavljeni da brane Lovćen uspješno je odbijalo sve juriše i ne bi nikad dozvolili da se Austrijanci približe vrhu Lovćena da ih nije srpska komanda u bjekstvu odatle povukla i u slomu potpuno dezorijentisala, zbog čega je crnogorska vojska dopala ropstva u koliko grupe i pojedinci nijesu pružili otpor komitovanjem. Primaknuvši se vrhu Lovćena, Austrijanci su topovskom granatom pogodili Kapelicu, ali je nijesu srušili. Napravili su brešu u njenom gornjem dijelu između vrata i istočnog prozora, otprilike metar prečnika. Pošto su okupirali Crnu Goru naumili su da svoj varvarski čin nekako opravdaju pa su naredili ekshumaciju Njegoševih kostiju iz grobnice koju su mu 1855. godine podigli Pero i Đorđije i knjaz Danilo Petrović, kako bi ispunili Njegošev zavjet. Nagovorili su tadašnjeg crnogorskog mitropolita Mitrofana Bana, iz Boke Kotorske, da im taj posao olakša. On je pristao na ekshumaciju, ali pod uslovom da je obave sveštenici njegove Mitropolije po crkvenom obredu (!). Otišli su Banovi sveštenici sa delegacijom koju je odabrao i sastavio i s okupatorskim oficirima na Lovćen, izvadili Njegoševe kosti iz grobnice, opojali ih, smjestili u kovčeg koji su Austrijanci pripremili i taj kovčeg s Njegoševim kostima spustili na Cetinje, gdje su ga čušnuli u ugao Riznice, umjesto da ga, bar, vrata na jedino mjesto koje priliči vladici i koje je on zauzimao u crkvi Cetinjskog manastira pune četiri godine prije no što je pokopan na Lovćenu. Taj događaj detaljno je opisao dr Laza Tomanović, koji je s još trojicom iz delegacije, pored civilnog komesara za Crnu Goru, barona Šternbaka i njegovog pomoćnika barona Šmita i četiri vojnika, prisustvovao ekshumaciji.

O toj ekshumaciji Austrijanci i delegacija načinili su zapisnik iz koga doznajemo da su stigli u 4 sata poslije podne na vrh Lovćena i da je delegacija „našla Crkvu i grob u potpunom redu...“, što treba držati na umu kad se govori ko je srušio Njegoševu kapelicu. Nećemo optuživati delegate i onoga ko ih je poslao na Lovćen, ali moramo napomenuti da je čitav događaj mogao dobiti drukčiji obrt da je mitropolit Ban na traženje da sarađuje odgovorio okupato-

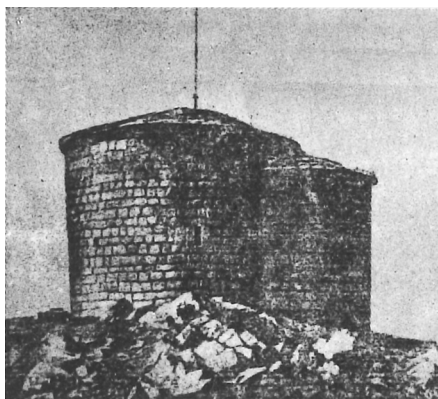
rima samo: „Non possumus“. Razumjeli bi ga, jer je Austrougarska bila potpisnica dvije Haške konvencije, iz 1899. i 1907. godine, po kojima je u slučaju rata bila obavezna da se pridržava principa i pravila zaštite spomenika kulture (što je Kapelica bila). Kao što je Njemačka razumjela Banovog nasljednika na Cetinju i patrijarha srpskog kad je odbio ponudi da stane uz kvislinga Nedića u Drugom svjetskom ratu. Dožić je tada izgovorio „Non possumus“. Ovo znamenito NE potiče od odgovora arijanskog kralja Teodoriha Jevrejima da vjeri ne naređuje i da se niko ne smije tjerati da protiv svoje volje postupa: *Religionem imperare non possumus, quia nemo cogitur, ut credat invitus* (Var. II, 2). Izvor ove sentencije nalazi se u odgovoru sveštenicima apostola Pavla i Sv. Jovana, *Djela apostolska* IV, 19–28: „... sudite li pravo pred Bogom da vas većma slušamo nego li Boga?) Jer mi ne možemo ne govoriti što ne vidjesmo i čusmo“. Zar naš mitropolit ne moga reći to što su mnogi prelati prije njega rekli i po cijenu da budu uhapšeni, pa i mučeni? Njemci su odveli mitropolita Dožića u zatočeništvo, u manastir Rakovicu, a zatim u Vojlovicu, što bi se desilo i Mitrofanu Banu (da zajedno sa zarobljenim Crnogorcima bude zatočen u Boldogasonu ili Zenici). Mogao je, ali – eto! – nije htio!

Osim breše od bombe Kapela se održavala kao građevina i mogla je biti konzervirana. Snimak N. Karanova 24. septembra 1923.

Petar Poček: Crkva na Lovčenu

Lovćen, Njegoševa kapela na Kapi jezerskog vrha („Orao“ za 1894. godinu)

Milo Vrbica: Crkva na Lovćenu

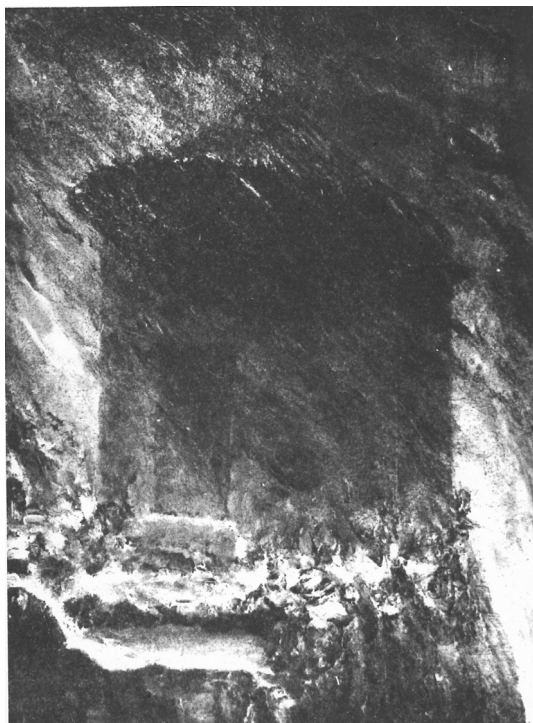
Mitrofan Ban upamćen je po nekanonskom priključenju autokefalne Crnogorske mitropolije autokefalnoj Karlovačkoj mitropoliji. Poslije odluke autokefalne bosansko-hercegovačke mitropolije (do 1918. godine pod Austrougarskom monarhijom) o ujedinjenju s Karlovačkom, na konferenciji pravoslavnih episkopa u Sremskim Karlovcima, 31. decembra 1918. godine, „izrazila se želja“ da joj priđe i Crnogorska. Mitrofan Ban se odmah s tom „željom“ saglasio iako prethodno niko nije donio odluku o otpustu Crnogorske mitropolije od njene autokefalnosti, to jest o njenom pretvaranju u akefalnost. Takav, kanonski otpust je tražen i dobijen za dalmatinsku i bokokotorsku eparhiju, kao i bosansko-hercegovačke, dotle pod austrougarskom vlašću, od Bukovinsko-dalmatinske mitropolije. Jedna delegacija je izdejsvovala odluku rumunskog vladara o tom otpustu, a druga od Carigradske patrijaršije o otpustu makedonske (Ohridske) crkve. Čak ni regent Aleksandar, koji je postao i regent Crne Gore, a ni ujediniteljska Podgorička skupština (25. novembra 1918. godine) – takvu odluku nijesu donijeli. Ujedinjenje svih eparhija pravoslavnih crkava na teritorijama država Crne Gore, Austrougarske i Turske sa srpskim eparhijama u Srbiji i Austrougarskoj (do kraja I svjetskog rata) izvedeno je 12. septembra 1920. godine (svečano proglašenje) u Srpsku patrijaršiju. „Kanonsko“ ukidanje autokefalnosti crnogorske crkve i njeno sjedinjenje s Karlovačkom mitropolijom sam na svoju ruku, bez saglasnosti Sinoda crnogorske mitropolije, osnovanog 1904. godine, i bez vladarske odluke, izveo je Mitrofan Ban pošto se samo „izjasnio za ujedinjenje“. Da je time prekršeno kanonsko pravilo, pokazuje poništenje odluke Arhijerejskog sabora od 28. septembra 1920. godine, po kojoj se arhiepiskop beogradski i mitropolit Srbije Dimitrije, kao arhiepiskop prijestonog grada, *ipso iure* proglasio prvim

srpskim patrijarhom obnovljene Pečke patrijaršije. Poništavajući tu odluku, državna vlast je ukazom donijela Uredbu o izboru prvog srpskog patrijarha (20. oktobra). Tek ponoj je Sabor (12. novembra) izabrao patrijarha, a njegov izbor potvrdio kralj.

Poslije ekskursa o Mitrofanu Banu vratimo se pitanju: ko je srušio Kapelu na Lovćenu ako nijesu Austrijanci? Srušila je srpska kraljevska vlast rukom vojnika i radnika kojima je komandovao izvršni inženjer, „naš“ čovjek, Veliša Popović, posebno za to i građenje nove kapele postavljen. Iza njih je stajao kralj Srba, Hrvata i Slovenaca Aleksandar Karađorđević. On je, preko Dvora i Vlade, naredio da se ubrzano obnovi kapela na Lovćenu pošto je oko nje bilo mnogo natezanja i odlaganja pune četiri godine, zbog čega su Cetinjani s ogorčenjem protestvovali. Tek početkom jula 1925. godine kralj se odlučio da se kapela obnovi po projektu Nikole Krasnova iz 1923. godine. Tada je obrazovana u Zetskoj vojnoj oblasti „Komisija za izradu kapele na Lovćenu“ na čelu s pukovnikom Pantelijom Đukićem. Ta komisija je sve preuzela u svoje ruke i naredila hitno podizanje nove kapele pošto je od stare uklonjen i temelj i svaki trag. Nova kapela je bila gotova za dva mjeseca prije 10. septembra, kad je osvećena, da bi 21. septembra na Lovćen bile iznijete Njegoševe kosti i položene u novi sarkofag od venčačkog mermera, težak oko 400 kg. Već 21. avgusta nad ulazom u kapelu bio je, takođe od venčačkog mermera ugraviran zlatni natpis kralja-ktitora. Iznad natpisa ugrađena je u niši reljefna ikona „Sveti Đorđe ubija aždaju“, kojemu je, prema tome, posvećena nova kapela.

Nije, kao prije, bila posvećena Svetome Petru Cetinjskom, nego Svetome Đorđiju. Kad se zna da je Đurđevdan bila krsna slava kralja Aleksandra, da je njegov otac, kralj Petar, svoju zadužbinu na Oplencu posvetio krsnom prazniku Karađorđevića, Đurđevdanu, trebalo je bar da lelekači za tom kraljevom slavskom zadužbinom utuže, kako proglašavajući je, tobože, Njegošu u pomen podignutom, idu uz nos samome kralju – njegovom ktitorstvu i njegovoj posveti porodičnom patronu s kojima je zauvijek bila zbrisana Njegoševa posveta Kapele Svetome Petru Cetinjskome. Provjeravajući ovo u Arhivu Jugoslavije, Čosić bi morao doći do istog zaključka do koga sam i ja došao, ako hoće.

E finita la commedia! – rekao bi Goldoni.

Pero Poček: Njegoševa kapela u oluji

GDJE NA LOVČEN', ĆOSIĆ ĆE KAPELU

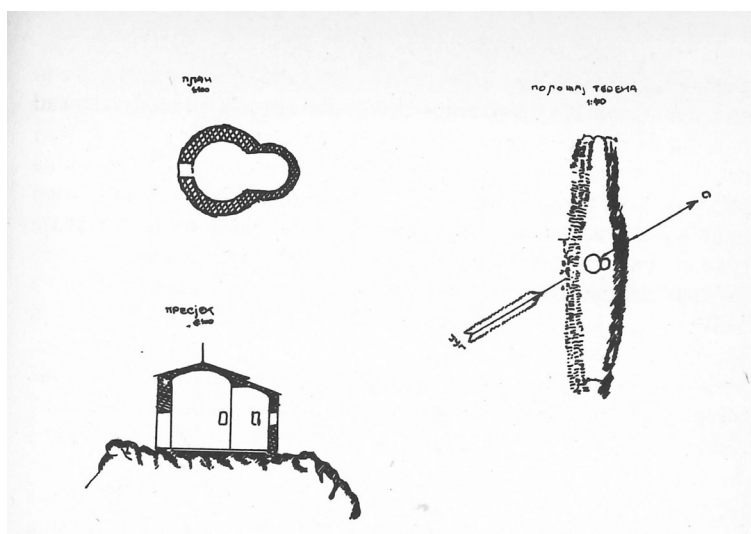
Iz članka „Ćosić hoće na Lovćen' kapelu“ (*Monitor*, br. 3) izostao je završni pasus, bez kojega je izlaganje ostalo nedovršeno, zato sad donosim preostalo, prilagođeno novom prilogu.

Pored pitanja upućenih Ćosiću, trebalo bi ga upitati i za lokaciju na kojoj namjerava da podigne novu kapelu, budući da više ne postoji ni prva Njegoševa, ni druga Aleksandrova kapela na Lovćenu. Podižući prvobitnu kapelu (1845) nepoznati graditelj je mnogo pazio da građevinom ne ošteti spoljni izgled (konfiguraciju) Kape. Izravnjavajući je, ispunio je, otprilike, jednu trećinu podnožja Kapele svrha skinutim kamenjem i s njim izravnao padinu do položaja, jedan metar visokog, pored oltarskog zida ispod prozora. Tako je Kapela nasjela na Jezerski vrh zasijecajući se u stijenu kao da je iz nje izrasla. Kamenom s vrha i njemu ravnim iz neposredne blizine izdigao je Kapelu kao kakav stub, izvijen silinom erupcije ili, kako bi Njegoš rekao, „statuja studena mramora“ („Filozof, astronom, poeta“, st. 3), ostavljajući ga oblikovana kao „stolb“ (starosl. stub u značenju koje ima kula, cilindar), što

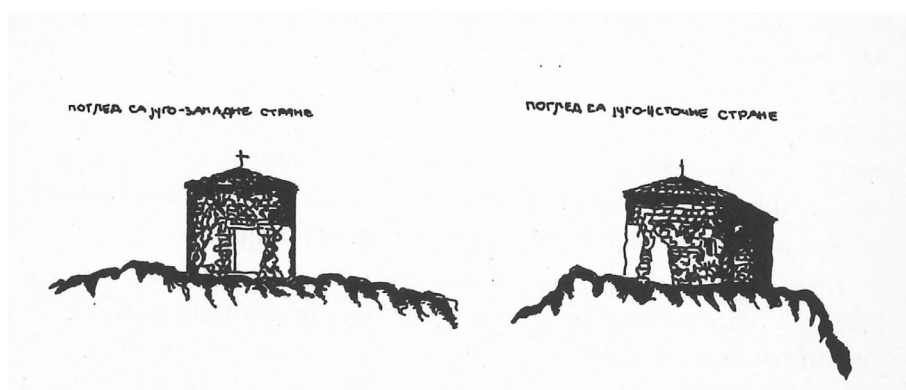
jeste ako se uporedi i sa tamburom kupole, na što podsjeća kružna Njegoševa Kapela. Ona, u stvari, nije čitav „hram“, nije ni „crkva“, kako je nazvao Sveti arhijerejski sabor SPC, jer nema zvonik, barem ni „na preslicu“ kako ima i najmanja crkvice crnogorsko-primorska i mediteranska, neophodan za poziv vjernika na službu i oglašavanje žalosti za umrlim. Već samo po ovome, vidi se da prvobitna kapelica nije podignuta da bude crkva (kako se navodi u tužbi Mitropolije crnogorske-primorske Ustavnom sudu Jugoslavije). Ona nije podignuta za službu Svetome Petru Cetinjskom iako mu je posvećena; podignuta je da bude *memoria*, a on, pak, Petar Cetinjski, sahranjen je u Cetinjskom manastiru, gdje je i ekshumiran i ponovo položen u čivot kao svetitelj. Sve je to učinio Njegoš, a mi ostavljamo kao mogućnost da je možda htio da bude sahranjen na Jezerskom vrhu u Kapeli-grobnici, što ona, bez obilježja crkve osim s oltarskom trpezom u apsidi, radi održavanja parastosa i jeste. Jeste kao i stotine sličnih, čak i većih kapela, velikanima ili porodicama, svejedno, podignutim u velikim katedralama. Da to zna bar jedan dio prosvećenih – „ni po jada“; ovako, svako, pa i bistar i učen raspreda, razmeće i zahtijeva što mu padne na um, najčešće pobuđen od ljudi koji namjerno stvaraju konfuziju.

Njegoševa Kapela na Lovćenu je bila kapela-grobnica, kako je i unijeta u registar Zavoda za zaštitu spomenika kulture Crne Gore. U stvari, najbolju definiciju su joj dali Cetinjani. Oni je, po jednom protestu što se prenos Njegoševih kostiju odlaže u nedogled, nazivaju spomenik Njegošu – „Spomen-grobnica na Lovćenu“ (*Večernja pošta*, 28. IX 1923).

Tako, ili grobna kapela ili grobnica, jedino može da se pravilno naziva, a tako se naziva i ono sepulhralno zdanje na Orlovom kršu, u kome počiva mitropolit Danilo, najrigorozniji branitelj crnogorske crkve „il famoso scismatico“, kako ga naziva nadbiskup Vićentije Zmajević. Iako je poslije Petra Prvog, najsvjetlije vladličansko ime crnogorsko, vladika Danilo nije sahranjen u crkvi, jer ne mora u njoj biti sahranjen ako je nije sebi podigao kao „manastir“, kako je uradio episkop zetski Ilarije osnivajući ga na Vranjini sa zavjetom da u njemu „črnici“ (kaluđeri) poju za njegovu dušu. Znajući sve to, i mnogo više od toga, mitropolit Petar II Petrović Njegoš, iz skromnosti sebi ne podiže grobnicu, a iz pijeteta prema svetitelju, koji mu je stric i prethodnik, podiže memoriju, bez groba, naravno. Tek s njegovim grobom Kapela na Lovćenu postaje godine 1855. grobnica-Kapela ili grobna crkva Njegoševa.

Nepoznati arhitekta iz Primorja (?) snimio je Kapelu prije bombardovanja 1916. godine. Prikazao je situaciju po kojoj se vidi orijentacija Kapele i gredasti položaj građevine. Na presjeku se dobro ocrta gotovo nenarušena Kapa na koju je Kapela situirana s osjećajem za skladan uzajamni odnos građevine i prirodne podloge.

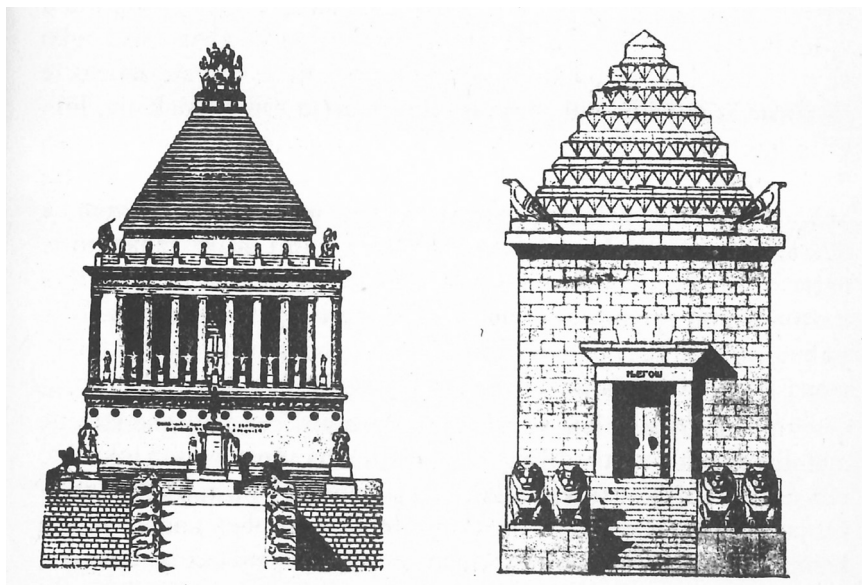
Nepoznati arhitekta koji je snimio Kapelu prije 1916. godine nije izostavio pogled na nju s podužne i poprečne strane.

I po dokumentaciji o građenju druge, Aleksandrove, kapele Njegošu, gdje treba tražiti istorijsku istinu (a ne predavati se svakojakim ishitrenostima), ali i po tipu, obliku i funkciji treće Njegoševe grobnice vidi se da ona nije crkva, nego memorijalna kapela, jer ni ona nema zvonik, a zadužbina je kralja Aleksandra od onog časa kad je vidio da mu ne odgovara ni Meštrovićev, ni Lazićev, ni bilo koji drugi od desetak projekata koji su izrađeni od 1921. do kraja juna 1924. godine, kad je kralj, nezadovoljan prebacivanjem nadležnosti vlada s jedne na drugu, koje su naveliko mijenjane, sve uzeo u svoje ruke, naredio maršalu Dvora da uplati 500.000 dinara, kako je obećao Svetom arhijerejskom saboru, kao svoj prilog, naredio da sve preuzme vojska, postavio svog opunomoćenika Panteliju Đukića na Cetinje da sprovede opsežan plan – izgradnju puteva, sarkofaga i kapele za nepuna dva mjeseca, jer mu se žurilo da to bude u septembru, posljednjem roku pred ljutim lovčenskim snjegovima i zimama. Dotle, u planovima i Mitropolije crnogorske-primorske i Svetog arhijerejskog sabora i mnogobrojnih odbora projekat je nosio oznaku kapele bez ktitora, donatora. Sa ktitorom (donatorom) ona je postala kraljeva zadužbina, podignuta u čast rođenja sina prijestolonasljednika. Svaka drugačija priča ne počiva na arhivskoj i tehničkoj dokumentaciji, niti na arhitektonskoj analizi.

Da nije bila kapela-crkva ni 1916. godine, kad su Austrijanci jednom topovskom granatom napravili brešu na njenom gornjem dijelu, vidi se i po tome što tadašnji mitropolit Mitrofan Ban, koji okupatoru nije protestvovao i protivu rušenja te navodno kapele-crkve, nego je protestvovao protivu sknavljenja groba vladike Njegoša, a zadovoljio se da se njegove kosti ekshumiraju pošto su mu Austrijanci odobrili da to učini uz molebstvija. Da mu je bilo stalo do kapele-crkve, pristao bi na ponudu Austrijanaca da je obnove i pošto je ostala bez Njegoševog groba: svaka isprika njegovih domišljatih branitelja da drukčije no što je postupio nije mogao – mora otpasti kad se ima na umu da bi crnogorski narod stao iza njega u zahtjevu da okupator ne dira u Njegošev grob i da popravi njegovu Kapelu.

Kraljeva kapela je, naravno, morala biti izgrađena na novoj lokaciji, znatnim zaravnjivanjem Kape koja je spuštена da bi mogla primiti trostruko veću konstrukciju od prvobitne. Njegoševa Kapela je bila iznutra široka 4,10 m, isto toliko duga do oltara, a odatle još oko tri metra do oltarskog prozora. Nova kapela, s novim i širim vratima, velikom kamenom gredom za ktitorov natpis, na proširenom temelju stare, sa debljim zidovima, klupom-kolomatom oko nje, ophodnom stazom i ogradnim zidom, a pri tome još i od većih kvadera, njih 480 iz nelovčenskog kamenoloma i 280 „belih ploča sa ostrva Brača za pod Kapele“ (*Vreme*, 19, 26. avgust i 6. septembra 1925), sva je, dakle, drukčija od stare. Završena potkrovnim vijencem, sva je izraza, oblika i volumena u stilu ruske pseudoklasicističke arhitekture koju su, ne samo ovdje,

u domovinu naše mediteranske arhitekture unijeli ruski emigranti Krasnov, Smirnov i Lukomski. Drukčija od stare, našla se i na drugoj lokaciji. Po Konstantinu Jirečku, autoru čuvene „Istorije Srba“, Lovćen je 1917. godine bio visok 1759 metara, a po *Enciklopediji Jugoslavije* iz 1982. godine (s. v. Crna Gora) – 1749. metara. Štaviše, po skici puteva od Cetinja do Jezerskog vrha, koju je 11. oktobra 1921. godine izradila Inspekcija za građenje puteva u Crnoj Gori, kota Jezerskog vrha iznosila je 1660 metara. Kapa je, dakle, sigurno snižena za 10 (i slovima: deset) metara prilikom dvije posljednje rekonstrukcije Kapele i Mauzoleja.

Mauzolej u Halikarnasu, po rekonstrukciji Berniera.

Ivan Meštrović, Mauzolej Njegošu, 1924. godine, skica.

Ćosiću, očigledno, ne preostaje ništa drugo nego da se zadovolji lokacijom za svoju obnovljenu kapelu, koja neće biti ni ona Njegoševa, ni kraljeve kapele, a bogme ni Mauzoleja, čije rušenje mora oštetiti sadašnji položaj ispod građevina. Pošto se zavještao, treba, zbilja, da decidno odgovori kako će taj zavjet ispuniti: da na „Srpskom Olimpu“ (da bar kazaše „Parnasu“, što bi priličilo pjesniku Njegošu bolje nego na vrh planine koji je prijesto paganskih bogova!) podigne petu Njegoševu grobnicu u svojoj „obnovljenoj“ kapeli. Teško da će to uspjeti da učini, a još teže za tu svoju ispolinsku akciju da pridobije Crnogorce, bar one „prirodne“ kako ih naziva mitropolit Petar Prvi, koji se, besumnje, razlikuju od sadašnjih „posrbljenih“ Crnogoraca.

Čosićev poduhvat zaslužuje ovoliku, i još temeljniju analizu, jer on nije običan pristaša pokreta „obnove“ Njegoševe kapele. On je deseti dobitnik Njegoševe nagrade i zato višestruko odgovorniji od bilo kojeg drugog pisca-bojovnika i propagatora rušenja Mauzoleja i zagovornika građenja nove kapele na njegovom mjestu. Ne bih ni ja toliko insistirao na njegovoj odgovornosti da nema odjeka, i to u vrhovima crnogorske intelektualne javnosti i naučne misaonosti, iako se način na koji se odnosi onaj njen dio koji je bio angažovan u izvršnim i režijskim odborima (Čedo Vuković, Dušan Vukotić, Filo Filipović, Vuko Radović, Marko Borozan, da pomenem samo književnike i umjetnike iz Crne Gore koji su još u životu) smatra prevaziđenim. Nijedna se boljka istorije ne briše zaboravom, a neizbrisiva je i riječ intelektualaca. Naše, kao i druge zapamtio je narod i svijet po herojskom istupanju u vremenima kada je to bilo nužno. Pored pisane riječi, istupali su i izgovorenim, i ako je trebalo odlučnim i odgovornim pozivom na odbranu tekovina kulture u opasnosti. Što ih danas u tome može spriječiti?

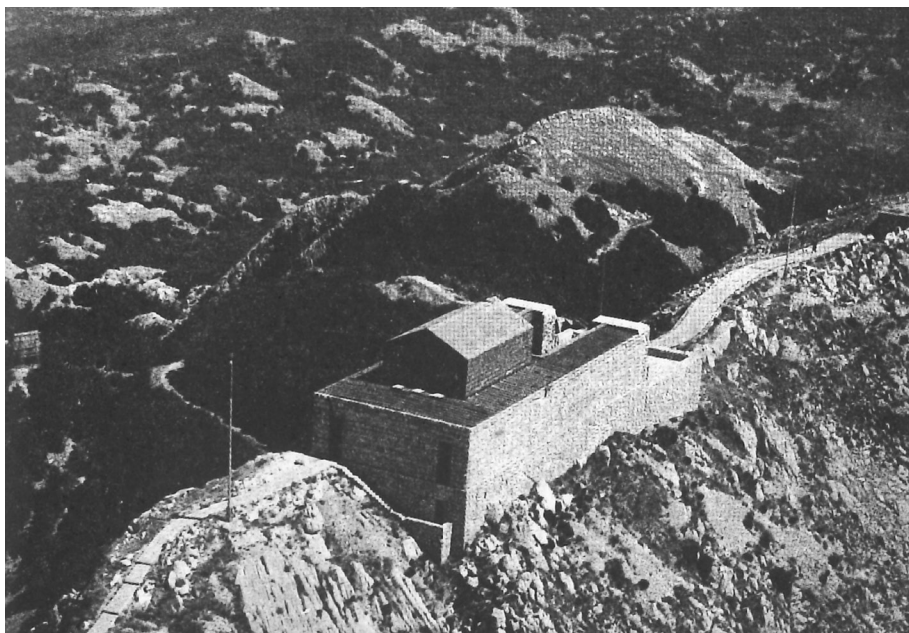
Problemu Mauzoleja se ne može pristupiti bez izvjesne stručne metodike i prakse o uređivanju urbanističkih i spomeničkih lokacija, bez poznavanja konzervatorskih i restauratorskih principa, bez zalaženja u norme domaćeg i međunarodnog prava, bez unošenja u tu kompleksnu problematiku istorijske, istorijsko-umjetničke, estetske, arheološke i kulturološke strane i mauzolejske dimenzije. Mora se imati u vidu na što smo obavezni u takvim slučajevima po prihvaćenim zakonima i konvencijama, preporukama i propisima o spomenicima kulture kao što je Mauzolej. Ko ozbiljan i odgovoran može da pomisli kako je moguće jednom novinskom i mitingaškom kampanjom uništiti graditeljsko i umjetničko (da samo njih spomenem) djelo ne samo jednog Meštrovića, nego i drugih autora Mauzoleja (projektanta arhitektonsko-građevinskog plana Harolda Bilinića, projektanta Njegoševe grobnice u kriptu Dušana Murgaško, projektanata rasvjete Paula Massarta i firme „Šerder“ iz Belgije, autora mozaika iz firme Vettricolor i Renato Co Callo, Italija), a takođe i izvođača iz velikog broja jugoslovenskih i stranih preduzeća, naučnih insituta, geozavoda, poslovnih i zanatskih udruženja i radnji. Rušitelji ne pomišljaju na to da je uništavanje dobara kažnjivo i da se počinioci izvode na sud i osuđuju na plaćanje kontribucija. Došli iz naše crnogorske i jugoslovenske zabiti ili sami se navadili pa hoće komandu, ulogu ili učešće u rušenju jednog Mauzoleja, monumentalnih razmjera (dužine 37 m, širine 15,40 m i visine 10,50 m – samo atrijskog i kapele), u koji je ugrađeno 10 stubova od jablaničkog granita 4,33 visokih i od po 10 tona svaki od njih teških, a da i ne govorimo o zidovima kapele 1,30 m širokim, 10,50 m visokim, spolja lovcenskim kamenom a iznutra tamnim jablaničkim kamenom zidanim! Kao što su i sve Meštrovićeve figure gigantskih razmjera, i njegove na Lovćene su takve: Njegoševa od oronta 3,74

m, a karijatida 4,33 m visine. Samo jedna karijatida u jablaničkom kamenu teška je 7,5 tona, a Njegoševa statua 28 tona. Ko to može oboriti ne raznoseći eksplozivom ogromnih i razornih moći i Mauzolej i čitav Jezerski vrh Lovćena? A bez Jezerskog vrha – o čemu bi pisci-rušitelji kukumavčili za „srpskim Olimpom“?!

Kad već hoće da sruše Mauzolej, znaju li naši zagovornici iz brdskih prašuma da je kamen, pa i ovaj crnogorski, tvrd i da takve gigantske građevine, počevši od egipatskih piramida, galerija mikenskih u Tirintu, Lavljih vrata i Atrejeve grobnice u Miken, hrama u Pestumu, Apolonovog hrama u Korintu (koji, kao Mauzolej na Lovćenu, ima kolone visoke 19,42 m), spomenika demona smrti „Arpija“, podzemnih hramova u Cerveteriju i speosa na Nilu, Partenona na Akropolju u Atini, Tezejona u Atini, hrama u Segestu, Zevsovog hrama u Atini, hramova Kora, Muške sreće, bazilike Julije, grobnice Cecilije Metele, teatra Marčela, hramova na Carskom forumu u Rimu, tzv. „Kvadratne kuće“ u Nimu, hramova u Balbeku, Panteona u Rimu, hrama u Tebesi i naše splitske Dioklecijanove palate – da se sjetimo samo najbolje očuvanih iz antičkih vremena – znaju li da su opstali nekoliko hiljada godina uprkos rušenja koja su im nanosili varvari i krstaši, popovi i fanatici? Samo je jedan od najčuvanijih – prvi, po kojemu i ostali nose naziv – Mauzolej u Alkarnasu persijskom satrapu Karije (umro 353. g. p. n. e.) ostao čitav do polovine XIII vijeka, kad ga je srušio katastrofalan zemljotres. Krstaši Sv. Jovana su 1402. godine digli njegove kamene blokove da sagrađe svoj kastel Sveti Petar, nazvan „Turski Budrum“. I Englezi su s njega skupljali kamenje, počev od 1846. godine, u namjeri da ga rekonstruišu. Po jednoj rekonstrukciji, kvadrat osnove Mauzoloze grobnice i spomenika iznosio je oko 66x75,50 m. Po Berierovoj rekonstrukciji Ivan Meštrović napravio je svoj prvi projekat Njegoševog mauzoleja 1924. godine. Mauzolej na Lovćenu, upkos gromovima i munjama, pa i ljudskim rukama koje bi htjele da ga sruše ostaće vjekovima, jer je u toj namjeri pravljen na „antički“ način.

Iz istorije se može navesti još mnogo primjera adaptacija i preinačnje bogomolja jedne vjere u drugu. Svi paganski hramovi u prvim vjekovima hrišćanske ere pretvoreni su u crkve, a mnoge od njih i bezbroj novih sve do VII vijeka, kada je počela invazija Arabljana, u džamije, da bi s pobjedom nacionalnih revolucija i oslobođenjem ispred tiranije Osmanlija, bili vraćeni opet u crkve. Takav jedan ilustrativan primjer naveo sam u raspravi koja je 16. novembra 1990. godine vođena u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti o Njegoševom mauzoleju. Naveo sam primjer čuvene Omajadove džamije u Damasku. U Solomonovo doba osnovano je samostalno damasko kraljevstvo (Prva knj. o kraljevima XI, 23). Pošto je prelazio iz ruke u ruku pobjednika, Asiraca, Jermena, Sirijaca, Jevreja, pao je pod vlast Rimljana (150. godine

prije nove ere). Oni su ga utvrdili i u utvrđenju sagradili veliki paganski hram. Car Teodosije Prvi (379–395) pretvorio ga je u hrišćansku baziliku sa tri broda i s kolonadnom. Usred nje je do danas ostala mala kapela posvećena Jovanu Krstitelju (glavi Jahyâ, kako ga Arapi zovu). I car Justinijan je u Damasku sagradio jednu veliku crkvu. Predvođeni Abu Obeidom, Arabljani su ga zauzeli poslije poraza Vizantinaca u bici kod Jarmuka, 639. godine. Veliko dvorište oko bazilike tada su muslimani i hrišćani podijelili popola, a u njega su ulazili da se mole svojim bogomoljama na ista vrata. Halif Velid (Ouélîd, 705–715) je u oba dijela podigao veliku džamiju, koju arapski historičari nazivaju jednim od svjetskih čuda. I danas je najvećim dijelom u njoj sačuvan floralni vizantijski mozaik iz doba proganjanja ikona. S obzirom na ovo i slična historijska iskustva, tvrdio sam da je i Njegoševom Mauzoleju očuvana tradicija po kojoj egzistiraju u istom hramu i paganska i hrišćanska obilježja (hrišćanska kript sa grobnicom na kojoj je izrađen krst). Izvještači i pisci članaka u *Pobjedi* prikazali su me kao predlagачa smještaja nove Ćosićeve kapele u Mauzolej. *O miseras hominum mentes...* iz takvih novina!

Lovćen, Meštrovićev Mauzolej na gredi Jezerskog vrha

Sve pomenute adaptacije i konzervacije izvršene su pošto je donijeta politička odluka – imperatora ili hegemonu, vasilcvsa ili kralja, kalife ili sultana, knjaza ili kneza, pa i gospodara i vladike crnogorskog Danila, koji je donio

političku odluku o rušenju džamije u Čeklicima. Čuvena je sudbina najslavnijeg spomenika svijeta, Partenona na Akropolju Atine kojega je po dekretu cara Teodosija II iz 426. godine trebalo srušiti kao i sve paganske hramove. Od rušenja je Partenon spasila careva žena Atenaida, ali ga je, ipak, trijumfujuća hrišćanska oligarhija pretvorila u crkvu 662. godine. Pobjedonosni Turci su 1460. godine pretvorili Partenon u džamiju. Pošto im je na Akropolju bilo hladno, Turci su ga prepustili propadanju, a Englez lord Elgin je 1800–1803. naredio da se skinu skulpture Partenona i prenesu u London, pri čemu mu je tehnički pomoćnik bio Rimljanin G. B. Lusieri. Godine 1816. mermerni ukras Partenona smješten je u Britanski muzej. Ni na traženje Grčke da im Velika Britanija vrati na silu otete partenonske i druge reljefe i skulpture, ni do danas ih nije vratila. Kao što su sve odluke o konvertizacijama Partenona bile političke, takva je bila i naredba kralja Aleksandra da se mjesto anastiloze i konverzacije, pristupi rušenju Njegoše Kapele na Lovćenu radi podizanja nove, Aleksandrove. Kao što je političkom odlukom ona zamijenjena Mauzolejom, tako bi i on bio zamijenjen novom Ćosićevom kapelom – da li, opet, političkom odlukom srpskog suverena?

Sve je moguće, pa i raspravljanje multidisciplinarnim pristupom i naučnom metodologijom o tome da se podigne Kapela na Lovćenu. Od diskusije bar neće biti štete. Pitanje je samo: koji je to drugi interdisciplinarni postupak osim naučno-konzervatorskog, međunarodnim konvencijama i domaćim zakonima utvrđenom i prilikom stavljanja Mauzoleja u kategoriju spomenika kulture. Pri tome se zaboravilo i na još jednu „sitnicu“ – pristanak i odobrenje nasljednika autorskog prava Ivana Meštrovića. U svakoj pravnoj državi zakonski propisi i međunarodne konvencije su neprikosnovene. Do sada, a i sad, u nas – izgleda nijesu, sudeći po tome što se sve priča, predlaže, prilaže i organizuje za atak na jedan spomenik kulture.